

УДК 343.98: 343.537

Охрімчук Тетяна Володимирівна — ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами

У науковій статті розглядається криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами, аналізується її зміст та значення для діяльності з розкриття та розслідування даного злочину.

Ключові слова: шахрайство з фінансовими ресурсами, криміналістична характеристика, спосіб учинення злочину, обстановка вчинення злочину, “слідова картина”.

Успіх розслідування будь-якого злочину багато в чому визначається вмінням слідчого проникнути не тільки в кримінально-правову, але й у криміналістичну його сутність. Правильно ж розібратися в криміналістичній сутності вчиненого – його криміналістичній характеристиці, слідчий може лише за певних умов. Для цього він повинен мати відомості про типові криміналістично значимі ознаки різних видів злочинної діяльності, а також уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію в кожному конкретному злочині й зіставляти її з типовою криміналістичною характеристикою відповідного виду злочину.

Питання криміналістичної характеристики злочинів розглядалися у роботах В. П. Бахіна, П. Д. Біленчука, Р. С. Белкіна, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, О. М. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших. Ураховуючи вагомий теоретичний напрацювання вчених, слід звернути детальну увагу на з'ясування змісту криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами.

Криміналістична характеристика злочинів є важливою науково-самостійною понятійною категорією криміналістики, що має значення як для її загальної теорії (теоретичних положень її окремих частин), так і для практичної слідчої діяльності й особливо методики розслідування

злочинів. Іноді цю характеристику називають типовою інформаційною моделлю злочину, що не міняє сутності цього поняття [1, с. 60].

Дослідження криміналістичної характеристики злочинів, її сутнісного навантаження, на наш погляд, дозволяє говорити про виділення криміналістичної характеристики злочинів у самостійну область криміналістичних знань, незмінною метою якої є обслуговування методики розкриття й розслідування окремих видів злочинів, забезпечення успішного вирішення завдань практики.

Вивчення різних концепцій щодо формулювань поняття криміналістичної характеристики злочинів показує, що вчені, звичайно, включають у них загальний або деталізований перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів, що складається, як правило, з даних: про спосіб вчинення та приховування злочину й відповідні сліди злочину; про особливості обстановки (умови, за яких відбувається злочин); про особу злочинця (по деяких категоріях справ – і про особу потерпілого); про предмет злочинного посягання.

Крім цього, багатьма авторами включаються в елементний склад криміналістичної характеристики злочинів дані, не характерні для більшості дефініцій: про слідчі ситуації (О. Н. Колесніченко, І. Ф. Герасимов, І. Ф. Пантелєєв); про поведінку злочинця, до і після скоєння злочину (В. О. Образцов, В. Г. Танасевич); про технічні засоби, що застосовуються злочинцями і джерела їх одержання, злочинні навички та зв'язки (І. Ф. Пантелєєв); про джерела одержання доказів (О. М. Васильєв); про поширеність злочинів даного виду (І. Ф. Герасимов, В. А. Ледащев); про стан й особливості боротьби зі злочинністю (І. А. Возгрін); про основні напрямки розслідування, класифікацію злочинів даного виду (О. Н. Колесніченко) тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що для процесу формування криміналістичної характеристики злочинів і її подальшого використання у боротьбі із шахрайствами з фінансовими ресурсами, крім відомостей про механізм діяння, важливе значення мають дані про напрямки розвитку злочинної діяльності у цій сфері.

У період суттєвих соціальних і економічних перетворень у суспільстві виникла потреба в криміналістичному дослідженні злочинів, учинених у нових, актуальних сферах, недостатньо досліджених.

Сюди відноситься й кредитно-фінансова сфера. Відомо, що проведення реформ прогресивного характеру пов'язано із значним реформуванням системи управління, видів банківських послуг, а також характеру і технології цієї діяльності. За відсутності достатнього досвіду, розроблених методик діяльності, а також немінучих прорахунків, створюється сприятлива обстановка для вчинення зазначеної групи злочинів.

Криміналістичне дослідження злочинів дає можливість побудувати криміналістичну характеристику певного виду злочину і на цій основі гру-

пувати загальні ознаки злочинів, які мають спільний родовий об'єкт. Слід підкреслити, що розробка таких характеристик є обов'язковою умовою створення розгорнутих методик розслідування злочинів, рекомендацій з виявлення їх ознак і правильного обрання основних напрямів розслідування.

Це положення стосується як шахрайства з фінансовими ресурсами, так й інших злочинів, що вчиняються у кредитно-фінансовій сфері.

Криміналістична характеристика злочину може бути декількох рівнів (окремого злочину, виду, групи злочинів). Характеристика групи, виду злочинів є найбільш інформативною й важливою під час їх розкриття та розслідування. Видові й групові криміналістичні характеристики є типовими, тобто містять цілісні науково узагальнені відомості про відповідний вид або групу злочинів. Криміналістична характеристика окремого злочину, отримана в процесі його розслідування й наступного наукового осмислення, завжди є індивідуальною, але й наближеною до певної групи.

Сукупність ознак, що утворюють криміналістичну характеристику злочинного діяння, є множиною, складові елементи якої органічно пов'язані між собою різним чином. При цьому можна виділити багато форм таких зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, властивих у той самий час зв'язкам елементів відповідної злочинної діяльності. Наприклад, за ступенем детермінації, напрямком, типом процесів, змістом тощо.

З урахуванням потреб криміналістики, найбільший інтерес має виділення й вивчення таких видів зв'язків елементів характеристики, які носять характер певних закономірностей, опираються на дані узагальнення слідчої практики, на вивчені статистичні сукупності кримінальних справ і характеризують ступінь міцності такого зв'язку.

Знання закономірних зв'язків між елементами криміналістичних характеристик різних видів злочинів дозволяє сформувати типові версії, які, в свою чергу, є підставою для побудови версій у межах розслідування по конкретних кримінальних справах. Крім того, шляхом зіставлення типової криміналістичної характеристики з виявленою по конкретній справі криміналістично значимою інформацією, можна проаналізувати стан розслідування, особливо на його первинному етапі й прогнозувати можливості подальших дій з розкриття злочину.

Розгляд загальних питань формування криміналістичної характеристики злочинів дозволяє перейти до дослідження особливостей криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами та її окремих елементів.

До елементів криміналістичної характеристики цього виду злочину слід віднести: предмет злочинного посягання; спосіб учинення злочину; обстановку вчинення злочину; відповідну слідову картину злочину (сліди (або наслідки злочину) та збитки, заподіяні його вчиненням); особу злочинця.

Для шахрайства з фінансовими ресурсами характерні ознаки, які відрізняють його від інших видів злочину, в першу чергу, це те, що да-

ний вид злочинів учинюється в кредитно-фінансовій сфері, що певною мірою обумовлює значні суми заподіяних збитків.

Центральним елементом криміналістичної характеристики таких злочинів є спосіб учинення, що характеризує діяльність злочинця, відображає відповідну систему зв'язків і відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності [2, с. 20].

Відповідно до чинного законодавства (ст. 222 КК України) спосіб вчинення злочину виражається у діях, які полягають у наданні завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам або іншим кредиторам. Неправдивість такої інформації полягає в тому, що на її основі кредитор робить неправильні висновки про справжній фінансовий або господарський стан потенційного позичальника. Якби кредитор володів правдивою інформацією, він не надав би позики взагалі або суттєво скорегував би умови її надання. Така неправдива інформація має міститися в певних документах, які надаються для одержання позики або пільг щодо оподаткування [3, с. 213]. Суттєвим у шахрайстві з фінансовими ресурсами виступає застосування обману або зловживання довірою.

Аналіз кримінальних справ про зловживання з кредитними коштами, що розглядалися судами України, показує, що сприятливі для злочинів умови у цій сфері нерідко створювалися самими службовими особами банків (кредиторів). Про це свідчать і результати узагальнень матеріалів кримінальних справ, де відзначаються такі фактори: порушення встановленого порядку укладання кредитних договорів; недостатня обізнаність працівників банків у правовому регулюванні засобів забезпечення кредитів (поруки, гарантії, застави, страхування); не проведення банками перевірок поданої суб'єктом документації про його фінансовий стан і платоспроможність; не обумовленість кредиту, що надається; недостатній контроль цільового використання наданих у кредит коштів [4, с. 212].

Поряд зі способом вчинення, інформативно значимими для розкриття й розслідування зазначених злочинів є відомості про обстановку вчинення протиправних операцій.

Обстановці, в якій вчинюється шахрайство з фінансовими ресурсами, властиво недостатньо ретельне вивчення кредитором даних про позичальника, відсутність детальної перевірки його фінансового стану й господарської діяльності, а також контролю за діяльністю позичальника після одержання кредиту.

Підготовка до протиправних дій нерідко зводиться до фальсифікації документів, що надаються до кредитно-фінансової установи. Зокрема, фальсифікуються анкетні дані клієнта, установчі й реєстраційні документи, бухгалтерська звітність (річна, квартальна й місячна), план-прогноз надходження коштів на рахунки позичальника, техніко-економічне обґрунтування використання кредиту (субсидії, субвенції, дотації), відбувається підкуп співробітників банку або представників інших кредиторів тощо.

Обстановка, що складається або спеціально створюється злочинцями для вчинення вказаних злочинів, формується під впливом різних неузгодженостей, суперечливих положень чи прогалин у законодавстві, що регулює сферу господарської діяльності; необґрунтованості окремих рішень і механізму їх реалізації в діях відповідних посадових осіб тощо. Злочинам, пов'язаним з використанням комп'ютерних інформаційних систем, сприяє обстановка слабого контролю за порядком їх роботи, недостатня захищеність інформаційних систем від неправомірного доступу.

Отже, характер обстановки вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері є багатоаспектним і охоплює різні питання, пов'язані з готуванням, учиненням, приховуванням злочинної діяльності, а також враховує низку чинників суб'єктивного характеру, пов'язаних зі ставленням банківських працівників чи службових осіб інших кредитних установ до своїх обов'язків, рівень їх професійної підготовки.

Вчиненню злочину сприяє й те, що в деяких банках не налагоджена взаємодія між службами, що мають відношення до видачі кредитів, – кредитними та юридичними відділами, службою безпеки, а також, іноді, й пряма співучасть банківських службовців у вчиненні злочину. Крім того, злочини у кредитно-фінансовій сфері часто вчинюються організованими злочинними групами, що передбачає ретельну підготовку та активні заходи щодо протидії розслідуванню.

Типова слідова картина при шахрайстві з фінансовими ресурсами характеризується наявністю матеріальних та ідеальних джерел.

Особливістю механізму злочину є те, що дії злочинців відображаються в різного роду документах, що виготовляються за допомогою комп'ютерної техніки з сучасними версіями програмного забезпечення, сканерів, струминних і лазерних принтерів (у тому числі кольорових). Крім того, при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами у документи різними способами, у тому числі з використанням сучасних технічних засобів, вносяться певні зміни, які теж є слідами злочинної діяльності [5, с. 213–217].

До ідеальних джерел інформації відносяться показання осіб, які володіють необхідними відомостями про обставини вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами: службові особи підприємства, установи, організації (директор, головний бухгалтер), власники та засновники суб'єкта підприємницької діяльності, приватні підприємці, а також працівники кредитно-фінансових установ; ревізори; співробітники податкової інспекції тощо.

Такий перелік осіб (джерел інформації) може бути продовжений залежно від змісту виконуваної кредитно-фінансової діяльності. Зазначені фізичні особи є носіями інформації про зміст кредитно-фінансових операцій як в цілому господарської діяльності окремих суб'єктів підприємництва, так і про зміст протиправних дій.

Підсумовуючи, слід зазначити, що криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами має такі ознаки:

1) даний злочин учинюється в кредитно-фінансовій сфері, що певною мірою обумовлює значні суми нанесених збитків;

2) способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами є різноманітними та поділяються на прості (звичайне перекручення наданої інформації і розтрата грошових коштів на не передбачені кредитним договором цілі) та складні (характеризуються довгостроковим етапом підготовки, створенням підставних фірм, розробкою складних схем переказу грошей);

3) для шахрайства з фінансовими ресурсами характерне використання як засобів злочину сучасної офісної техніки, а також значної кількості різних документів (бухгалтерських, банківських, господарських тощо) [б, с. 6];

4) нерідко до вчинення злочину причетні службові особи банку чи інших кредитно-фінансових установ.

Список використаних джерел

1. Криміналістика : [учебник] / Отв. ред. Н. П. Яблоков. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Юристъ, 2005. — 781 с.

2. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. К. Весельський, С. М. Завялов, В. В. Пяковський. — К. : КНТ, 2009. — 160 с.

3. Настільна книга слідчого : [наук. — практ. видання для слідчих і дізнавачів] / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. — К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2003. — 720 с.

4. Притика Д. М. Деякі проблеми застосування арбітражними судами кредитного законодавства. Злочини у фінансово-кредитній сфері / Д. М. Притика // Вісник Вищого арбітражного суду України. — 2000. — № 3. — С. 212–214.

5. Керівництво з розслідування злочинів : наук. — практ. посіб. / [Кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; За ред. В. Ю. Шепітька. — Х. : "Одіссей", 2009. — 960 с.

6. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза" / О. В. Курман. — Харків, 2002. — 19 с.

В научной статье рассматривается криминалистическая характеристика мошенничества с финансовыми ресурсами, анализируется ее содержание и значение для деятельности с раскрытия и расследования данного преступления.

The article deals with the criminalistics character of fraud with the financial resources. The author analyzes its content and meaning for the investigation of the detection and investigation of the crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 23 грудня 2010 року.